

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך טז, תשכ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מטעות. נראה שאין כאן אלא כתיב שונה, והמובאה היא מבבלי שבת יב ע"א (תוספתא שם פי"ז [פט"ז]): אין הורגין את המאכולת בשבת; וה — ח מוחלפות הרבה אף ב"ספר המליצה". וכן מורה הקיצור: ל' = תלמוד, שלקוח הוא מן התלמוד. (עיין בחלק הגרמני, שם עמ' 34).

ברוך קרוא

מבוא ל"מילון הארמית שבעברית"

בכל לשון יש מלבד המלים, ששורשיהן זרים ואילו צורתן הדקדוקית סוגלה ללשון, גם מלים ובייחוד צירופים מלשונות אחרות, הנכתבים ואף נהגים כזרים, בלי הגמישות של נטייה, כגון מלים וצירופים מלאטינית ומיוונית בלשונות אירופה. עמדה דומה תופסים בעברית המלים והצירופים מארמית, הנכתבים כצורתם הארמית ללא גמישות של נטייה. אלא שחלק המלים והצירופים הארמיים בעברית גדול מאוד, ואף משקלם הסגולי התרבותי גדול ביותר, כי לקוחים הם ממקורות הדת והתרבות הישראליות, והם לפעמים יותר אינטימיים ממלים עבריות. למלים וצירופים אלה אין עד היום מילון מיוחד כולל ומספיק, שיגשר בין מקורותיהם לבין לשוננו.

עד סוף המאה התשע-עשרה היו מצויים לגבי הספרות העברית לדורותיה מילונים רק לספרים מסוימים, ולא ללשון העברית דווקא. היו מילונים למקרא או לתלמוד, והם כללו

גם עברית וגם ארמית. בן־יהודה היה הראשון, שחיבר מילון לשפה העברית, אבל לא כלל בו שום מלה ארמית, אפילו מן המקרא, כשם שיעקב לוי, במילונו לתרגומים, הביא רק מלים ארמיות. המילונאים העבריים, שבאו אחרי בן־יהודה, הרגישו בהיעדר זה של ארמית, אבל מכיוון שכולם חיברו מילונים עממיים, הוסיפו ארמית רק מעט מן המעט. ועד היום חסר מילון, שיכלול את הארמית שבעברית, אותו חלק הארמית, שהוא חי בפי מדברי עברית ועוד יותר בקולמוסו של כותב עברית, עד שאין אדם יכול להבין כמה ספרים מימי הביניים ואף מימי ההשכלה (יל"ג), מתקופת התחייה (ברנר, ברדיצ'בסקי) ומספרות ישראל החדשה (עגנון, יזהר, א"צ גרינברג), ולעתים אף לא מונח ממשלתי חדש (שומא, נכסי דנייד); ואפילו כשהוא מבין, אינו יודע מקורו ומובנו המקורי. במילון בן־יהודה, כאמור, אינן; במילונו של גור ודומיו, גם המלאים ביותר, יש רק מעט, לכל היותר 20 אחוזים, ואין למלים ולצירופים מובאות והסברי הקשר; ובמילונים התלמודיים הכול מסודר לפי השורש, והרוב אינם מוצאים בהם ידיהם ורגליהם. גם אותו מילון, שהייתי שותף לחיבורו («מילון שימושי לתלמוד ולתרגום»), לא נתכוון לשימוש המלים כיום ובספרות ימי־הביניים, וחסרים בו המון פתגמים, והספר אול. חוץ מזה נכנסו שרשים ארמיים רבים לעברית החדשה, ביחוד במדינת ישראל, ואיש לא טרח לאסוף אותם ולהסבירם. והרי יש גם שפע מלים ארמיות בתנ"ך ובתפילות וב"זוהר" ובידיש, שבכלל אין להן גואל.

המילון החדש, המודגם להלן, מכיל את המלים

הארמיות והשרשים הארמיים, שהם נכסי צאן ברזל של השפה העברית החיה בכתב מאז ובדיבור זה כמה עשרות שנים. מלה חיה היא כל מלה, שישנה במקרא או בתפילה, בספרות הרבנית או בספרות שאחריה, בתעודות רשמיות ובדיבור העממי מצד אחד ובדיבור משכילי העם מן הצד השני. הארמית היא "מלח" העברית, וכבר הפליג ביאליק בשבחה. המילון הוא עממי באותו מובן, שלא נתחבר למלומדים דווקא, ואין בו מחקרים על מוצא המלים, אבל לכל מלה בו מובאת הסברת השתלשלותה. הוא עממי גם בכך, שהוא מביא כל מלה וצירוף, כפי שמשתמשים בהם, במקומם באלף-בית: אבא דבי דינא, אדהכי, אדתני וכו', ולא ב"שורש" (חוץ מן הפעלים המצויים). זאת אומרת, רק בצורתם השגורה, ללא צורך בדיעת הנטיות.

אולם נוספה במילון זה גם מטרה מדעית. שובצו המלים והשרשים של הארמית, שמהן נוצרו בעברית של ימינו מלים ומושגים חדשים, כגון בדר (בידור), ביון (אינטליג'נס) ועוד. וניתנו גם מובאות ארמיות מן הספרות החדשה.

תקוותי, שעל ידי המילון הזה תחדל הספרות העברית לדורותיה להיות כספר החתום לרבים, ולא תפריע עוד הארמית בהבנת פוסקים וספרי מוסר וספרי השכלה ועגנון ומחקרים משפטיים מודרניים. אין המילון מתכוון לסייע להבנת התלמוד, אבל ממילא יקל גם הבנת מובאות תלמודיות, וכן יסייע להבנת מדרש ורש"י ופירושי המקרא וספרי חסידות, ובפרט שבמקום ספק בבחירת המלים הכרעתי לחיוב. למשל,

נכנסו כל המלים והניבים של השקלא-וטריא בהלכה שבתלמוד
ובפוסקים. אין העברי יודע בעצמו, כמה הוא מרבה להשתמש
בארמית, אלא שלעתים אינו מבחין, שזוהי ארמית, או שאינו
יודע, כיצד כותבים אותה, וודאי שאינו מבין אותה תמיד על
בוריה.

ויש עוד כוונה בחיבור מילון זה: להסיר את המחיצה
בין ספרות הקודש לספרות החול בעברית.

ע ר כ י ם ל ד ו ג מ א

אבזרי (מ"ר) — מה ששייך לדבר. סנהדרין עד ע"ב:
שבע מצוות נצטוו בני נח ... אינהו וכל אבזריהו (הן וכל
השייך להן). מכאן בעברית החדשה: אבזרים של מכשיר,
מכונה וכדומה.

אימתא דציבורא — אימת הציבור, הפחד מהופעה
בציבור. סוטה מ ע"א: לעולם תהא אימת צבור עליך, דאין
הכהנים רשאים לעלות בסנדליהן לדוכן וכו' משום כבוד צבור
(וברש"י שם הגרסה: משום אימתא דציבורא).

אתערותא דלעילא, אתערותא דלתתא — התעוררות
עליונה, התעוררות תחתונה. זוהר א' עז ע"ב: אתערותא
דלעילא; זוהר ג' קמה ע"א: באתרעותא דלתתא.

גלופין, בגילופין — מקור המלה בפיוט "אתקיננו
סעודתא" לסעודה שלישית בשבת, ושם היא באה כפשוטה
(גילוף = חקיקה, פיתוח): בהאי תכא דבי מלכא בגילופין

(בשולחן מגולף זה של בית המלך). ונתקבלה בעם במובן
"בצהלה, בהתרוננות מיין".

בְּדַחִילוֹ וּרְחִימוֹ — ביראה ובאהבה. זוהר ג' קכג ע"א:
אזיל בדרך מצוה ומתעסק בכל כחו בדחילו ורחימו בקודשא
ברוך הוא; בתפלה לפני עטיפת הטלית ולפני הנחת תפילין:
לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו.

בֵּין גְּבֻרָא לְגְּבֻרָא — בין איש לאיש, ובמקורו: בין
עולה לתורה לשני (ברכות ח ע"א). ובשימוש הרווח: בזמן
שבין פלוני בעל התפקיד ובין יורשו הבא אחריו.

בְּמַעֲרַבָא — בארץ־ישראל, שהיא במערבה של בבל.
בבא מציעא נח ע"ב: במערבא במאי זהירי. ובספרות העברית
החדשה בהוראת "באירופה המערבית" (למשל, בכתבי מ"י
ברדיצ'בסקי).

דְּוָשָׂא — דריכה. שבת פא ע"ב: אסור לפנות בשדה
גיר בשבת... משום דוושא... בעברית החדשה נקבעה המלה
לחלק במכונה, בפסנתר וכדומה, שמפעילים אותו בדריכה
עליו.

דְּשִׁדְשׁ — דרך, דרס, רמס ברגליו. תרגום ישעיהו יט,
יד (כהתעות שכור בקיאו): כמה דטעי רויא ומדשדש בתיוביה.
ובעברית החדשה נתקבלו הפועל ושם־הפעולה דשדוש
בהוראה הנ"ל.

אַרְקָא — ארץ, אדמה. ירמיהו י, יא: אלהיא די שמיא

וארקא לא עבדו. ובמונחי החשמל שגורים היום שם־העצם
ארקא והפועל האריק (earthing).

הדדי — תה"פ, שנתפתח מן חד־חד (אחד־אחד) ונמצא
הרבה בהוראת כאחד, זה עם זה. גיטין סט ע"א: בהדי הדדי.
ובעברית החדשה נוצר ממלה זו שם־התואר הדדי בהוראת
משותף, של גומלין, דו־צדדי, והשם המופשט הדדיות בהוראת
שותפות, יחס גומלין.

הדרן — חזרנו, למדנו שוב. בסיום כל מסכת בתלמוד
אומרים תפלה הפותחת: הדרן עלך מסכת... (חזרנו עליך,
מסכת...). ונקראים כך גם עצם דברי הסיום, ומכאן מלת
הקריאה לשחקן ולאמן, שימשיך את הצגתו.

זודא — צידה, חבילה. כתובות סז ע"ב: זודאי קלילי
(צידתי קלה). מכאן בעברית החדשה מזודדה, ובמונחי הצבא
זוד (kit).

זקוקין דנור — שביבי אש, ניצוצות. חולין קלז ע"ב:
נפקי זקוקין דנור מפומיה דרב. ובעברית החדשה זקוקין
די־נור בהוראת fireworks.

חבריא — חברים, ובפרט תשעת חכמי הזוהר, חבריו
של ר' שמעון, שנמנו בזוהר ג' קכו ע"ב. בספרות החסידית
וכן בדיבור העברי החדש כל חבורה אינטימית, ובמשמע זה
נוצר אף שם בלשון יחידה — חבריה.

יומא דמפגרי — יום חופש. שבת קכט ע"ב: יומא
דמפגרי ביה רבנן, ופירש"י שם: שהיו התלמידים מתעצלין

מלבוא בבית המדרש. ומכאן בעברית החדשה ימי פגרה.

יִקְרָא — כּוּבֵד, חֲשִׁיבוֹת, יִקְרָ (אֶסְתֵּר ו, ו ועוד). מִנְחוֹת
צֵד ע"ב: יוֹקְרָא דֶלְחָם. וּבַעֲבֵרִית הַחֲדָשָׁה יוֹקְרָה בַהוֹרָאת
מוֹנִיטִין, פֶּרְסִיז'.

יִמְמָא — יוֹם. תִּרְגוּם אוֹנְקֵלוֹס ב' א, יח: וּלְמִשְׁלַט
בִּימְמָא וּבְלִילִיא; בְּרֻכּוֹת ג ע"א: יִמְמָא הוּא. וּבַעֲבֵרִית הַחֲדָשָׁה
יִמְמָה בַהוֹרָאת מַעַת לַעַת, יוֹם וּלְיֵלָה (24 שְׁעוֹת).

יִשְׂרָאֵל סְבָא — כִּינּוּי לִיעֶקֶב אֲבִינוּ (בְּרֵאשִׁית רַבָּה
פֶּע"ד; זוֹהַר ג' קִיט ע"ב). וּבַעֲבֵרִית הַחֲדָשָׁה בְּמִשְׁמַע יִשְׂרָאֵל
הָעַם הַקְּדָמוֹן.

כְּסַפְתָּא — אֲרֻגוֹ שְׁמִנְיָחִין בּוֹ כְּסָפִים, כְּפִירִש"י ב"ק
סב ע"א, וְשֵׁם: מִרְגְּנִיתָא בְּכְסַפְתָּא. מִכָּאן בַּעֲבֵרִית הַחֲדָשָׁה
כְּסַפֵּת (safe)

כְּעַפְרָא דֶאֲרַעָא — ב"כֵל חֲמִירָא, שְׂאוֹמְרִים עִם שְׂרִיפֵת
חֲמֵץ: לְבַטִּיל וְלֵהוּא הַפְּקֵר כְּעַפְרָא דֶאֲרַעָא. הַנִּיב הָעֵבְרִי
הַמְקֵרָאִי "כְּעַפֵּר הָאֲרֵץ" (ב' יג, טז ועוד) מְבִיעַ רִיבּוּי, וְאֵילּוּ
הָאֲרָמִי הַנ"ל מְסַמֵּל בְּלִשׁוֹנָנוּ בִּיטּוֹל וְזִלְזוּל לְכֹל דְבָר.

לְאַלְתֵּר (עַל אֲתֵר) — עַל הַמְּקוֹם, מִיד. רֵאשׁ הַשָּׁנָה טז
ע"ב: צְדִיקִים גְּמוֹרִים נִכְתָּבִין וְנַחְתָּמִין לְאַלְתֵּר לַחַיִּים. מִכָּאן
בַּעֲבֵרִית הַחֲדָשָׁה אֲלֵתוֹר, אֲלֵתֵר בַּהוֹרָאת אִימְפְּרוֹבִיזָאצִיָּה.

מֵהֶדוּרָא — מַחְזוֹר. בְּבֵא בְּתֵרָא קִנּוּ ע"ב: מֵהֶדוּרָא
קִמָּא דְרַב אֲשִׁי... מֵהֶדוּרָא בְּתֵרָא דְרַב אֲשִׁי. וּבְרִשְׁב"ם שֵׁם:

רב אשי חיה ס' שנה ובכל שנה מחזר לימודו... לכשהגיעו
שלשים שנה סיים כל לימודו וכן עשה בל' שנים אחרונות,
ומהדורא קמא היינו ל' שנים ראשונות ומהדורא בתרא הן
שלשים שנים אחרונות. ובעברית החדשה מהדורה — כל
אחת מן ההוצאות של ספר נדפס (edition).

מחוא — אות וסימן. תרגום יונתן דברים כט, א (אתם
ראיתם את כל אשר עשה ה'): אתון חמיתון ית כל מחותא
דעבד מימרא דה'. ובעברית החדשה מחוה — ג'סטה.

סב, סבא — זקן. חולין ו ע"א: ההוא סבא. ובהוראת
אב זקן, אבי האב או האם, כבעברית החדשה, תרגום שני
לאסתר ז, ט: כאגג אבא סבי; בבא בתרא קכה ע"ב: נכסי
לסבתא (פירש"י: לזקנתי אני נותן כל נכסי, אם אביו או אם
אמו).

סיוטא — מורא ופחד. יומא כב ע"ב: חזא סיוטא
בחלמיה. ובעברית החדשה סיוט, חלום רע.

סטרא אחרא — צד אחר, שאינו צד קדושה (בקבלה).
זוהר א' בראשית עד ע"ב: שלטונא דסיטרא אחרא.

תיקו — תקום, תעמוד, ובייחוד: תעמוד הבעיה ללא
תשובה. חולין מו ע"א: בעי ר' ירמיה וכו' בעי רב אשי וכו'
— תיקו. ובעברית החדשה נהוג הביטוי בספורט לגבי
משחק, ששום צד משני הצדדים לא ניצח בו.

תרוצא — צדק ויושר. תרגום תהלים צו, י (ידין עמים

במישרים): ידין עמיא בתירוצא; בבא מצינא יד ע"ב: לאו תרוצי קא מתרצת. מכאן בספרות הרבנית תירוץ — יישור דבר, מתן תשובה לקושיה. ובדורות האחרונים נוספה הוראת אמתלה, הסבר למראית עין.

תנין — שני. דניאל ז. ה: חייה אחרי תנינה; ירושלמי תענית פ"ד סח ע"א: אי חנינה קדמי אנא תניין. מכאן בעברית החדשה (במילון למונחי המוסיקה) הפועל תנין בהוראת מילוי תפקיד שני, זימור בקול שני וכו'.

עוזי אורנן

דמותו הרצויה של מילון אנגלי-עברי

(סיום)

ד. הערך הסגנוני של המלים וסדר פירושיהן הבלשנות המודרנית מכירה היום מה רבה חשיבותם של הסגנונות השונים המצויים בתחום אותה שפה. הרי אף אותו אדם עצמו משתמש בדרכי דיבור אחרות במסיבות שונות. יש מלים שמשתמשים בהן רק בלשון רשמית, ובייחוד בכתב, ומלים אחרות מצויות רק בלשון דיבור או במכתבים פרטיים כתובים ע"פ לשון הדיבור (למשל מותק, חביבי). ויש גם זוגות מלים נרדפות, שההבדל שביניהן אינו הבדל של משמעות, אלא רק של רמת הסגנון. מה מקומן של הערות על ערכה הסגנוני של מלה במילון האנגלי-עברי?

דובר אנגלית אינו זקוק, כמוכן, להערות בדבר